

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΓΝΑΤΙΑ

5

1995-2000

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2001

ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ

ΕΞΙ ΧΡΟΝΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ
ΣΤΟ ΚΑΡΑΜΠΟΥΡΝΑΚΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (1994-1999)

Την πρόταση που μας έκανε το 1994 η ΙΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης και προσωπικά η τότε προϊσταμένη της, αείμνηστη Ι. Βοκοτοπούλου, να αναλάβει το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο την ανασκαφική έρευνα του αρχαίου οικισμού στο Καραμπουρνάκι, τη δεχτήκαμε βασικά για δυο λόγους. Πρώτον, με τον αρχαιολογικό αυτό χώρο το Πανεπιστήμιό μας έχει έναν ιδιαίτερο δεσμό. Πιο συγκεκριμένα το 1930 αρκετοί από τους πρώτους του φοιτητές εδώ πρωτογνώρισαν ανασκαφική εργασία με την καθοδήγηση του τότε καθηγητή της Αρχαιολογίας Κ. Ρωμαίου¹. Ο δεύτερος λόγος έχει να κάνει με την καλύτερευση της ποιότητας ζωής των κατοίκων όχι μόνον του Δήμου Καλαμαριάς αλλά ολόκληρης της Θεσσαλονίκης και των προαστείων της. Θεωρήσαμε δηλαδή ότι με τη συμμετοχή μας στις ανασκαφές αυτές είναι δυνατόν να βοηθήσουμε στην αξιοποίηση, για το κοινό συμφέρον, της σημαντικής αυτής έκτασης του πρώην στρατοπέδου Κόδρα, όπου και βρίσκονται τα αρχαία, και να αποτρέψουμε την τσιμεντοποίησή της από την οποία τελικά κερδισμένοι δεν θα είναι οι Θεσσαλονικείς. Φέρνοντας στο φως τα σημαντικά αρχαία λείψανα που κρύβει εδώ το έδαφος της Μακεδονίας, πιστεύουμε ότι θα αποθαρρύνουμε ίσως όσους εποφθαλμιούν την οικοπεδοποίηση αυτής της προνομιούχου περιοχής, η οποία για λόγους τυχαίους, ανήκει κατά τη μεγαλύτερη έκτασή της στο ελληνικό δημόσιο. Η παρουσία των αρχαιοτήτων διευκολύνει τη μετατροπή του όλου χώρου σε μεγάλο πνεύμονα πρασίνου, όπως και σε νησίδα πολιτισμού, με εκμετάλλευση και των υπαρχόντων στρατιωτικών κτιρίων που από μόνα τους παρουσιάζουν επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ιστορικό και αρχιτεκτονικό. Αυτά, αφού επισκευαστούν και ανακαινιστούν, μπορούν να φιλοξενήσουν διάφορες μό-

1. Κ. Ρωμαίος, "Ανασκαφή στο Καραμπουρνάκι της Θεσσαλονίκης", Αρχαίον Θρακ. Λαογραφίας και Γλώσσ. Θησαυρού, *Επιτύμβιον Χρήστου Τσούντα*, Αθήνα 1941, 358 κε. Πρβλ. και Κ. Ρωμαίος, «Πού έκειτο η παλαιά Θέρμη», *Μακεδονικά 1* (1940) 1 κε.

νιμες ή περιοδικές εκδηλώσεις πολιτισμού². Και αυτή η λύση, είμαστε βέβαι-
οι, θα είναι πολλαπλώς ωφέλιμη για όλους τους Θεσσαλονικείς.

Οι ανασκαφές που κάνει σήμερα το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσα-
λονίκης στο Καραμπουρνάκι δεν είναι ούτε οι πρώτες ούτε οι μόνες που
έχουν γίνει στην περιοχή αυτή. Ότι εδώ είχαμε αρχαιότητες ήταν γνωστό του-
λάχιστον από τον 19 αι.³ Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης
έχουμε τις πρώτες μαρτυρίες για επίσημες ανασκαφικές δραστηριότητες⁴.
Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι στο Καραμπουρνάκι, από τα χρόνια της
Τουρκοκρατίας ως τις μέρες μας, λόγω της σπουδαίας θέσης του καθώς,
εκτός των άλλων, ελέγχει και το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, είχαμε μια συνεχή
παρουσία στρατιωτικών μονάδων για την οποία θα μιλήσουμε και παρακά-
τω. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχαν εδώ εγκατασταθεί
μονάδες του αγγλικού, ρωσικού και κυρίως του γαλλικού στρατού. Σε φωτο-
γραφίες της εποχής και στην κορυφή της τούμπας που ανασκάπτει σήμερα το
Πανεπιστήμιο, διακρίνεται μια εγκατάσταση παροχής ηλεκτρικού ρεύματος
και στις δυτικές παρειές της ένα τζαμί, ένας περιφραγμένος χώρος άγνωστης
χρήσης και δύο καταφύγια⁵. Το 1917, σε διαλείμματα της παγκόσμιας αυτής
σύρραξης, γαλλικά στρατεύματα ερευνούν 26 τάφους, αγγλικά 3, ενώ τάφους
φαίνεται ότι ανέσκαψαν και τα ρωσικά, τότε ακόμη τσαρικά, στρατεύματα.
Από τις ανασκαφικές αυτές δραστηριότητες των ξένων στρατιωτικών, ανά-
μεσα στους οποίους υπήρχαν και αρχαιολόγοι, αποκαλύφθηκαν ενδιαφέρο-
ντα ευρήματα, κυρίως χρυσά και ασημένια κοσμήματα, χάλκινα και σιδερένια
όπλα, πήλινα ειδώλια, μεταλλικά και πήλινα αγγεία, που χρονολογούνται
στον 6ο και 5ο αι. π.Χ⁶. Ένα μέρος από τη λεία του γαλλικού στρατού κατέ-
ληξε στο Παρίσι και σήμερα φυλάσσεται στο Μουσείο του Λούβρου. Τα ση-

2. Βλ. και Ελ. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, "Θεσσαλονίκη: Σύγχρονη πόλη και αρχαιό-
τητες από τα προϊστορικά μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια", *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές*, Επι-
στημονικό Συνέδριο Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993, 619 κε.

3. Κ. Ρωμαιοσ, «Ανασκαφή στο Καραμπουρνάκι της Θεσσαλονίκης», *Αρχαίον Θρακ. Λα-
ογραφίας και Γλωσσ. Θησαυρού, Επιτύμβιον Χρήστου Τσούντα*, Αθήνα 1941, 359 και σημ. 1.

4. Στο ΑΔ 2 (1917) Παράρτημα 11, γίνεται λόγος για αρχαιολογικές δραστηριότητες του
Γ. Οικονόμου, πρώτου Εφόρου Αρχαιοτήτων της νεοαπελευθερωμένης Μακεδονίας, "εν τω
συγκροτήματι οχυρών Μ. Καραμπουρνάκι". Πρόκειται όμως πιθανόν για δραστηριότητες
που δεν αναφέρονται στο Μικρό (βλ. Ε. Παντερμαλή-Ε. Τρακοσοπούλου, «Καραμπουρνάκι
1994: Η ανασκαφή της ΙΣΤ ΕΠΚΑ», ΑΕΜΘ 8 (1994) 203 και Μ. Τιβέριος, "Από τα απομει-
νάρια ενός προελληνιστικού ιερού "περί τον Θερμαϊόν κόλπον", *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, Θεσ-
σαλονίκη 1990, 79 σημ. 48), αλλά στο Μεγάλο Καραμπουρνάκι.

5. L. Rey, BCH 41-43 (1917-1919) 99, εικ. 80.

6. Βλ. *Albania* 2 (1927) 48 κε., *Albania* 3 (1928) 60 κε., *Albania* 4 (1932) 67 κε., E. Gardner-
S. Casson, BSA 23 (1918-1919) 38 κε. Πρβλ. Ρωμαιοσ, *ό.π.* (σημ. 3) 59 κ.ε., και 360 σημ. 1 και
Παντερμαλή-Τρακοσοπούλου, *ό.π.* (σημ. 4) 203 κε.

μαντικότερα μάλιστα απ' αυτά συμπεριλήφθηκαν στην καινούργια έκθεση του Μουσείου που άνοιξε σχετικά πρόσφατα. Τα υπόλοιπα "έμειναν στη Θεσσαλονίκη, στη μικρή Συλλογή δίπλα στον Άγιο Γεώργιο"⁷, ενώ σήμερα βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης⁸. Τα ευρήματα των Αγγλων, ανάμεσά τους και ένα θαυμάσιο χάλκινο κράνος "χαλκιδικού" τύπου πιθανότατα του 5ου αι. π.Χ., κατέληξαν στο Βρετανικό Μουσείο του Λονδίνου⁹. Μόνο η τύχη των ευρημάτων του ρωσικού στρατού μας είναι άγνωστη. Πολύ πιθανόν η μεγάλη επανάσταση που ξέσπασε την εποχή αυτή στη Ρωσία, να είναι η αιτία που χάθηκαν τα ίχνη τους.

Το 1930 έχουμε την πανεπιστημιακή ανασκαφική έρευνα για την οποία ήδη μιλήσαμε παραπάνω, ενώ στα 1954, η διάνοιξη της νέας παραλιακής οδού που οδηγεί από το κέντρο της Θεσσαλονίκης προς την Αρετσού, είχε ως αποτέλεσμα να κόψει στα δύο τον αρχαίο οικισμό και να φέρει συγχρόνως στο φως σημαντικά ακίνητα και κινητά ευρήματα, από τα οποία τα τελευταία φυλάσσονται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης¹⁰. Από το 1994 το Πανεπιστήμιό μας ξανάρχισε την ανασκαφή στον αρχαίο οικισμό¹¹, που ένα μέρος του μαζί με τις λιμενικές του εγκαταστάσεις έχουν από παλιά βυθιστεί στη θάλασσα, ενώ η ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ανέλαβε την έρευνα της γύρω περιοχής. Η Εφορεία κατά καιρούς έχει ανασκάψει ανάμεσα στα άλλα και τμήματα από τα νεκροταφεία του αρχαίου οικισμού, που χρονολογούνται κυρίως στον 6ο, 5ο και 4ο αι. π.Χ.¹². Πρόσφατα μάλιστα, με αφορμή εργασίες σχετικές με τον αγωγό αερίου, εξερεύνησε ικανό αριθμό τάφων που βρίσκονταν βόρεια-βορειοανατολικά του αρχαίου οικισμού. Τέλος θα πρέπει να μνημονεύσω και τις πλούσιες σε ευρήματα επιφανειακές έρευνες που διεξήγαγε κατά καιρούς στην περιοχή ο καλαμαριώτης αρχαιολόγος Κ.

7. Βλ. Ρωμαίος *ό.π.* (σημ. 3) 371, σημ. 1.

8. Ορισμένα έχουν συμπεριληφθεί και σε έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης για τα 2300 χρόνια από την ίδρυση της Θεσσαλονίκης. Βλ. *Θεσσαλονίκη, από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Αθήνα 1986, 17 κε.

9. Gardner-Casson, *ό.π.* (σημ. 6) 39, πίν. VIII εικ. 1, 3, IX.

10. *Μακεδονικά* 7 (1966/7) 303 και σημ. 9 (Φ. Πέτσας) και *Μακεδονικά* 9 (1969) 135. Βλ. και *BCH* 79 (1955) 274.

11. Μ. Τιβέριος-Ε. Μανακίδου-Δ. Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1994: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 8 (1994) 197 κε. Των ίδιων, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1995: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 9 (1995) 277 κε., των ίδιων, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1997: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 11 (1997) των ίδιων, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1998: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) (τυπώνεται), των ίδιων «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1999: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 13 (1999) (τυπώνεται).

12. Παντερεμαλή-Τρακοσοπούλου, *ό.π.* (σημ. 4) 203 κε., των ίδιων, «Καραμπουρνάκι 1995. Η ανασκαφή της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ», *ΑΕΜΘ* 9 (1995) 283 κε.

Τσάκος ήδη από τα φοιτητικά του χρόνια στις δεκαετίες του '50 και '60. Το μεγαλύτερο μέρος των ευρημάτων αυτών, βασικά θραύσματα αγγείων, βρίσκεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, ενώ λίγα έχουμε και στο Μουσείο Εκμαγείων του Πανεπιστημίου μας¹³.

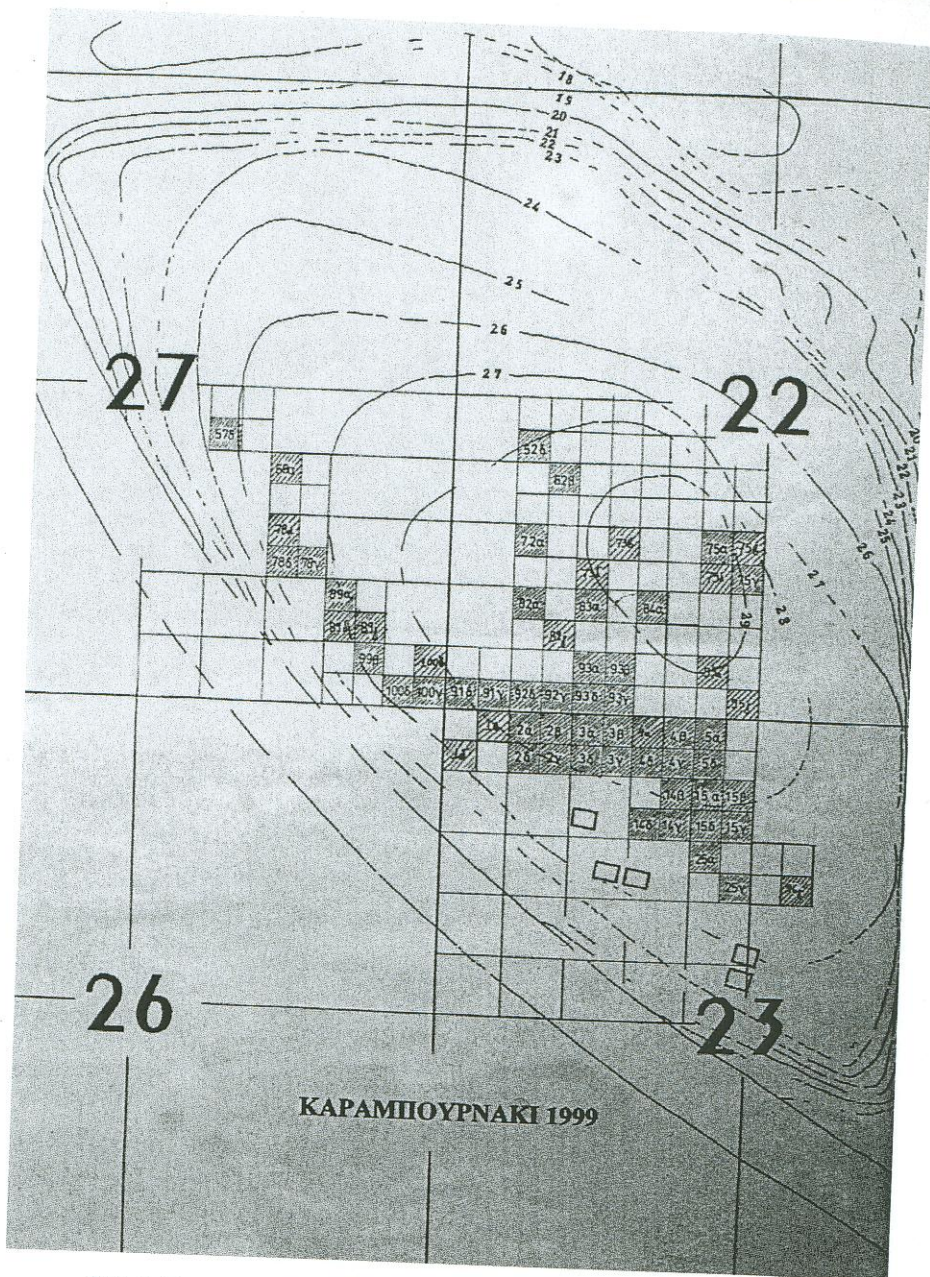
Ερχόμαστε τώρα στα αποτελέσματα των νεότερων πανεπιστημιακών ερευνών που, όπως είπαμε ήδη, άρχισαν το 1994 (Εικ. 1). Κατά τη διάρκεια των έξι ανασκαφικών περιόδων ήλθαν στο φως διάφορα οικοδομικά λείψανα από τα οποία μερικά ανήρουν σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις των αρχών του 20ου αι.¹⁴ Πρέπει εδώ να σημειώσω ότι επειδή η έκταση που καταλαμβάνει ο αρχαίος οικισμός είναι ελεύθερη από σύγχρονα κτίρια και ανήκει στο ελληνικό δημόσιο, μας δόθηκε η δυνατότητα να ερευνήσουμε τον αρχαίο οικισμό απρόσκοπτα, αβίαστα και με οριζόντιο τρόπο. Αρχίσαμε λοιπόν τις ανασκαφικές μας εργασίες με στοχο να αποκαλύψουμε καταρχήν τις νεότερες φάσεις του οικισμού. Έτσι όλα σχεδόν τα σκάμματα που έχουμε ανοίξει ως σήμερα, γύρω στα 50, έχουν ένα βάθος που λίγες φορές ξεπερνά το 1,50 μ. και είναι, ως επί το πλείστον, διαταραγμένα, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο από νεότερες επεμβάσεις για τις οποίες θα μιλήσουμε αμέσως πιά κάτω. Συχνά, από τις πρώτες κιάλας κασμαδιές, πέφτουμε σε αρχαίους τοίχους κυρίως του βου αι. π.Χ. (Εικ. 2). Αυτό δείχνει ότι τα νεότερα στρώματα του οικισμού έχουν πλέον χαθεί από τις ποικίλες μεταγενέστερες επεμβάσεις στο χώρο. Τα στρώματα αυτά φαίνεται ότι ταλαιπωρήθηκαν και εξαφανίστηκαν κυρίως στα τέλη του 19ου και στον 20ο αι. Πριν απελευθερωθεί η Θεσσαλονίκη, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, οι Τούρκοι είχαν κατασκευάσει στην περιοχή οχυρώσεις, ενώ κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εκτός των άλλων, εγκαταστάθηκε εδώ μονάδα πυροβολικού των συμμαχικών στρατευμάτων. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου, όπως σημειώνει ο Κ. Ρωμαίος, ο ελληνικός στρατός άνοιξε "ταχύσκαπτα για ασκήσεις"¹⁵ και δίπλα σ' αυτούς τους λάκκους θα πρέπει να προστεθούν και οι λάκκοι που άνοιξε ο στρατός για να θάψει τα άλογα που πέθαιναν, καθώς στο Καραμπουρνάκι είχε εγκατασταθεί μονάδα ιππικού. Η καταστροφική για τις αρχαιότητες συνήθεια να θάβονται εδώ τα συμπαθή αυτά τετράποδα, δυστυχώς φαίνεται να συνεχίστηκε και μετά την κατάργηση των ιππικών μονάδων. Διάφορες συγκυρίες επέτρεψαν στον Ιππικό Όμιλο Θεσσαλονίκης να θάβει εδώ κα-

13. *Μακεδονικά* 9 (1969) 162 (Φ. Πέτσας). Πρβλ. και Μ. Τιβέριος, «Όστρακα από το Καραμπουρνάκι», *ΑΕΜΘ* 1 (1987) 247.

14. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1995: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 9 (1995) 278.

15. Βλ. π.χ. Ρωμαίος, *ό.π.* (σημ. 3) 360.

16. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1994: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 8 (1994) 199, των ίδιων, *ό.π.* (σημ. 14).

Εικ. 1. Τοπογραφικό σχέδιο της ανασκαφής στο Καραμπουρνάκι

Εικ. 2. Οικοδομικά λείψανα από τον οικισμό. Τμήμα πιθεώνα (διακρίνονται και τα σχιστολιθικά καπάκια των πύθων)

τά καιρούς τα δικά του άλογα¹⁶. Σημαντικό όμως ρόλο στην εξαφάνιση των νεότερων επιχώσεων του αρχαίου οικισμού έπαιξαν και οι διάφορες ισοπεδώσεις της περιοχής, που συχνά και για διάφορους λόγους διέταζαν οι εκάστοτε διοικητές του στρατοπέδου, ακόμη και στα εντελώς πρόσφατα χρόνια.

Με την ευκαιρία σημειώνω και ένα άλλο αρνητικό για τις αρχαιότητες όσο και επικίνδυνο για μας τους ίδιους που εργαζόμαστε εδώ κατάλοιπο των στρατιωτικών αυτών δραστηριοτήτων. Συχνά οι κασμάδες των εργατών μας πέφτουν πάνω σε εγκαταλελειμμένα βλήματα διαφόρων μεγεθών και εποχών. Ο κίνδυνος πρόκλησης κάποιου ατυχήματος μας ανάγκασε να ζητήσουμε τη βοήθεια ειδικής μονάδας του Στρατού, η οποία και ανέλαβε τον καθαρισμό του όλου χώρου από την επικίνδυνη παρουσία αυτών των βλημάτων. Ως σήμερα έχουν βρεθεί γύρω στα 100, μας ανησυχεί όμως το γεγονός ότι έχουμε ξεθάψει κάποια βλήματα και μετά τον καθαρισμό του χώρου από τους πυροτεχνουργούς του Στρατού¹⁷.

Τα αρχαία οικοδομικά λείψανα που έχουμε ως σήμερα αποκαλύψει, φαί-

17. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1997: ο αρχαίος οικισμός», *AEMΘ* 11 (1997) 328.

νεται να προέρχονται από οικίες και ανήκουν σε δυο βασικά οικοδομικές φάσεις. Από τα σπίτια της νεότερης, που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ., έχουν αποκαλυφτεί ορισμένα ορθογώνια δωμάτια, ενώ ο εντοπισμός σε κάποια απ' αυτά μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, κυρίως πίθων, επέτρεψε την αναγνώρισή τους ως πιθεώνων, δηλαδή ως αποθηκευτικών χώρων. Οι πίθοι της φάσης αυτής βρέθηκαν κατά το ήμισυ. Συγκεκριμένα το άνω τμήμα τους είχε αποκοπεί και απομακρυνθεί, προφανώς από τις μεταγενέστερες επεμβάσεις στις οποίες ήδη έχουμε αναφερθεί και στις οποίες πρέπει να οφείλεται και το χάλασμα πολλών δαπέδων της ίδιας φάσης. Οι σωζόμενοι τοίχοι της φάσης αυτής, πάχους 0,30-0,50μ. και μέγιστου σωζόμενου ύψους μέχρι 0,75μ., φαίνεται να ανήκουν, ως επί το πλείστον, σε υποθεμελιώσεις¹⁸. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένα λίθινα πλακόστρωτα, κάποτε μορφής κυκλικής και διαμέτρου γύρω στο 1,50μ., που σχηματίζονται από μικρές πέτρες. Η κεράμωση, συνήθως λακωνικού τύπου, που αποκαλύφθηκε εδώ, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι χώροι εντός των οποίων ευρίσκοντο, ήταν πιθανότατα στεγασμένοι¹⁹. Τέτοιες κατασκευές, σε υπαίθριους όμως χώρους, είναι γνωστές και από άλλα μέρη, όπως π.χ. από το Λευκαντί της Εύβοιας ή από τη Μένδη της Χαλκιδικής, και έχουν υποθέσει ότι εξυπηρετούσαν οικιακές εργασίες, ενώ κάποιοι άλλοι τα ερμηνεύουν ως θεμελιώσεις σιταποθηκών²⁰.

Πιθεώνες, αποθηκευτικούς δηλαδή χώρους, εντοπίσαμε και ανάμεσα στα δωμάτια των σπιτιών της παλιότερης φάσης που πιθανότατα χρονολογείται γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Και εδώ βρέθηκαν μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, κυρίως ευρύστομα αλλά και στενόστομα πιθάρια, όπως και αμφορείς. Τα αγγεία αυτά συμβαίνει να μας σώζονται ολόκληρα ή σχεδόν ολόκληρα. Ορισμένων το ύψος ξεπερνά το 1,50μ. και αρκετά βρέθηκαν με το κυκλικό σχιστολιθικό καπάκι τους στη θέση του²¹ (Εικ. 2). Στη φάση αυτή εντοπίστηκαν και ορισμένα δάπεδα, με πιο χαρακτηριστικά αυτά που είχαν σχηματιστεί από μικρά βότσαλα²².

Από τα κινητά ευρήματα που ανήκουν και στις δυο κύριες φάσεις του οικισμού και σχετίζονται με διάφορες οικιακές λειτουργίες, μνημονεύουμε διάφορα πήλινα αγγεία, μυλόπετρες, τριπτήρες, πήλινα υφαντικά βάρη.

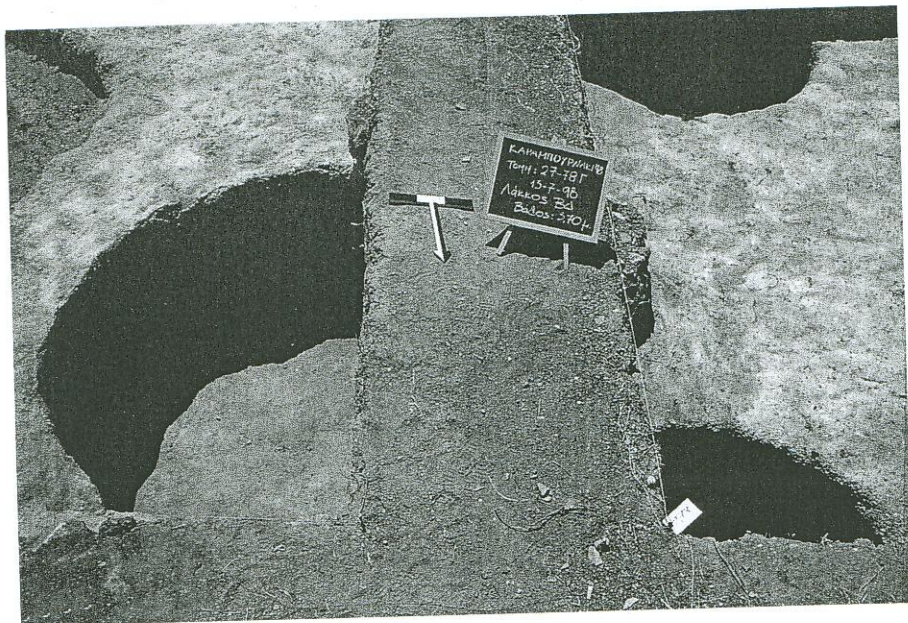
18. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 14), 279, 282 εικ. 3.

19. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.* 279.

20. Βλ. S. Moschonissioti, "Excavation at Ancient Mende", στο *Euvoica, L' Eubea e la presenza Euvoica in Calcidica e in occidente*, Napoli 1998, 258-259 και σημ. 36, 37 μια βιβλιογραφία (επιμ. M. Bats - B. d'Agostino). Βλ. και Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 14), 279 και σημ. 6.

21. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 14), 279 και 282 εικ. 3.

22. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 14), 279-280.

Εικ. 3. «Υπόσκαπτες» κατοικίες

Ως σπίτια θα πρέπει να θεωρηθούν και ορισμένοι ημιυπόγειοι, συνήθως κυψελόμορφοι και σπανιότερα ορθογώνιοι, χώροι, λαξευμένοι μέσα στο κιτρινωπό, αργιλώδες και σκληρό φυσικό έδαφος (φυσική κμηλιά ή μάργα), που αποκαλύφθηκαν τόσο κατά τη διάρκεια των δικών μας ανασκαφών όσο και κατά τη διάρκεια παλαιότερων²³ (Εικ. 3). Σημειώνω ότι παρόμοιες κατασκευές έχουν φέρει στο φως και οι πρόσφατες έρευνες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στη λεγόμενη τράπεζα και στη γύρω περιοχή, μια μάλιστα ήταν ορθογώνια και είχε διαστάσεις $2,30 \times 4\mu$.²⁴ Η μέγιστη διάμετρος αυτών των κυψελόμορφων χώρων ποικίλει από $1,50-2,50 \mu$. περίπου. Ορισμένα από τα ημιυπόγεια αυτά σπίτια αποτελούνται από δύο χώρους που επικοινωνούν μεταξύ τους με μικρό άνοιγμα. Η ανωδομή τους συνεχιζόταν πιθανόν πάνω από την επιφάνεια του εδάφους με λίθους και πλίνθους. Εντός τους βρέθηκαν θραύσματα από πήλινες εστίες και αποθηρευτικά αγγεία, μαγειρικά

23. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 17), 329, 332 και των ίδιων «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1998: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) (τυπώνεται). Ρωμαίος, *ό.π.*, (σημ. 3), 361 κ.ε., όπου κάνει λόγο για ταφικές κατασκευές. Πρβλ. και *Μακεδονικά* 7 (1966/7) 303, πίν. 15β (Φ. Πέτσας), όπου γίνεται λόγος για τάφους και σιρούς.

24. Βλ. π.χ. Παντερμαλή-Τρακοσοπούλου, «Καραμπουρνάκι 1995. Η ανασκαφή της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ», *ΑΕΜΘ* 9 (1995) 284, 286 κ.ε. 287 κ.ε. και Σχ. 2, 292 εικ. 4-6.

σκευή, πήλινα υφαντικά βάρη —ορισμένα φέρουν σφραγίσματα— τμήματα περιρραντηρίων και λεκανών από κίτρινο πηλό, λίθινοι πελέκεις και πεσσοί, πολλά θαλασσινά όστρεα, οστά ζώων και πουλιών, κάποια άλλα μικροαντικείμενα, ανάμεσά τους και ορισμένα χάλκινα, πήλινα ειδώλια και κυρίως μεγάλες ποσότητες κεραμικής, εγχώριας και εισαγμένης, του 8ου, 7ου και 6ου αι. π.Χ. Τέτοιες κατοικίες είναι γνωστές και από αλλού και ήταν ιδιαίτερα συχνές στις βόρειες περιοχές του Εύξεινου Πόντου καθόλη τη διάρκεια της αρχαιότητάς²⁵. Παρουσιάζουν μάλιστα ομοιότητες και με τις μεταγενέστερες κατοικίες των Σλάβων, γνωστές και από τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου ως "κάσαι". Οι "κάσες" ήταν ημιυπόγειες καλύβες κατασκευασμένες από ξύλο και χώμα. Παρόμοιες κατασκευές, γνωστές ως "γκιουμέδες", παρατηρούνται ακόμη και στις μέρες μας στον κάμπο των Φιλίππων, κατασκευασμένες από κνηγούς²⁶. Αν πράγματι οι ημιυπόγειες αυτές κατασκευές ήταν κατοικίες, κάτι που το θεωρούμε ως πιθανόν, τότε αποκτούν ίσως ιδιαίτερη σημασία και ορισμένες αρχαίες μαρτυρίες σύμφωνα με τις οποίες οι αρχαίοι Φρύγες κατοικούσαν κάτω από τη γη²⁷. Και αυτό επειδή βεβαιωμένα οι Φρύγες ζούσαν στο χώρο της Μακεδονίας ακόμη και κατά τον 5ο αι. π.Χ.²⁸ Και με τους Φρύγες πιθανότατα σχετίζονται και κάποια άλλα ευρήματα της ανασκαφής μας, στα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει και στην απρόσμενη ανεύρεση ανάμεσα στα λείψανα των οικιών και μιας κιβωτιόσχημης ταφής, κτερισμένης με μια χειροποίητη οινοχόη, πιθανότατα της Υστερης Εποχής Σιδήρου. Πρόκειται για τη μοναδική ταφή που έχει ως σήμερα εντοπιστεί εντός του αρχαίου οικισμού που ερευνούμε. Σημειώνουμε βέβαια ότι ανάλογα φαινόμενα, αν και όχι συχνά, δεν λείπουν και από άλλα μέρη²⁹.

Από τα πολλά κινητά ευρήματα σημειώνουμε τις μεγάλες ποσότητες εισαγμένης κεραμικής, ορισμένες φορές έξοχης ποιότητας. Είναι προϊόντα των σημαντικότερων κεραμικών εργαστηρίων της εποχής, όπως της Αθήνας, της Εύβοιας, της Κορίνθου, της Λακωνίας και της Ανατ. Ελλάδας, π.χ. της Χίου ή της Σάμου. Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής αυτής χρονολογείται στους λεγόμενους αρχαϊκούς χρόνους, δηλαδή στον 7ο και 6ο αι. π.Χ., δεν λείπουν ωστόσο και αγγεία ή θραύσματα αγγείων που χρονολογούνται στον 5ο ή ακό-

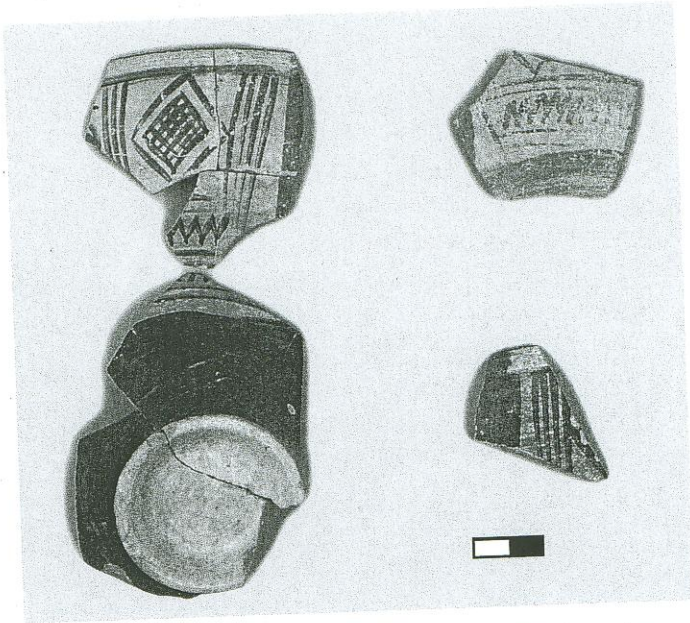
25. Βλ. π.χ. G. Tsetskhadze στο *Yet More Studies in the Ancient Greek Polis* (1997) 46 σημ. 19-20, 47 εικ. 3α, 50 σημ. 29, (εκδ. T. Heine Nielsen).

26. Χ. Μπακιτζής - Α. Σιδέρη, Αγίου Δημητρίου Θαύματα (1997) 302 & 280, 426 και εικ. 10 (Χ. Μπακιτζής).

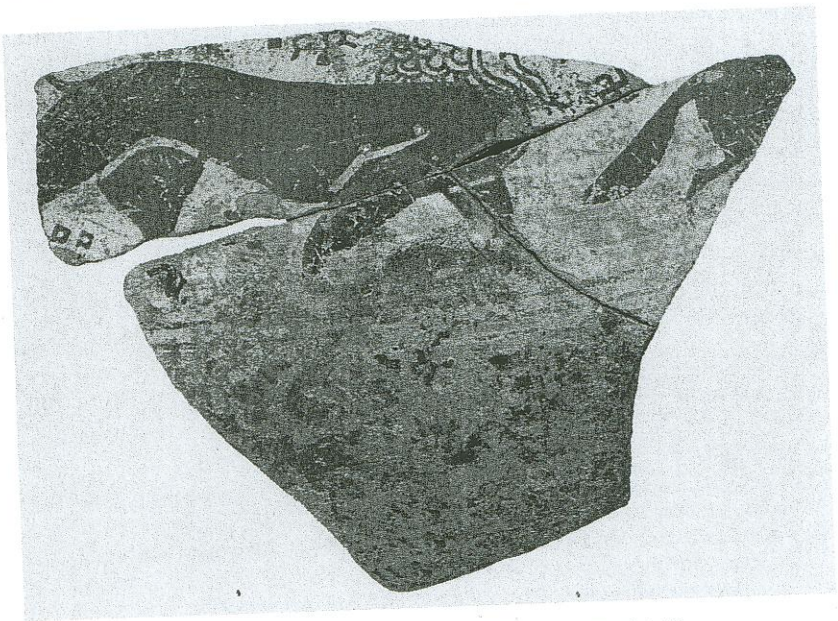
27. Βλ. Ξενοφών, *Αναβ.* 4, 5, 25. Διόδωρος 14, 28. Βιτρούβιος, *De architectura* 2, 1, 5.

28. Ηρόδοτος 6, 45.

29. Όπως π.χ. στο Αργος, στην Ασίνη, στην Αθήνα, στην Ερέτρια και στο Λευκαντί.

Εικ. 4. Ώστρακα από αγγεία Ώστερης Γεωμετρικής Εποχής από την Ανατολική Ελλάδα

Εικ. 5. Θραύσμα από λέβητα Ανατολικής Ελλάδος

μη, ἀν καὶ πολὺ λιγότερα, στὸν 4ο αἰ. Ὑπάρχουν καὶ ὀρισμένα που ἀνήκουν σὲ παλιότερες ἐποχές, ὅπως στὸν 9ο καὶ 8ο αἰ. π.Χ. Τα ἀγγεῖα τῆς Ανατ. Ἑλλάδας ἐμφανίζονται μετὰ τὸ 700 π.Χ. καὶ ἕως τὸ 500 π.Χ. ἔχουν μιὰ πολὺ αἰσθητὴ παρουσία (Εἰκ. 4, 5). Στις ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. χρονολογούνται καὶ τὰ παλιότερα κορινθιακὰ ἀγγεῖα, ἐνῶ στὸν 7ο καὶ 6ο αἰ. ἀνήκουν καὶ ὄστρακα ἀπὸ ἰωνικὲς κύλικες που διακοσμούνται με πουλιά³⁰, ὅπως καὶ θραύσματα ἀπὸ χιώτικους κάλυκες³¹. Ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. ἔχουμε θραύσματα ἀπὸ σαμιώτικες³² καὶ διάφορες ἰωνικὲς κύλικες³³, ἀπὸ ἰωνικὰ ἀγγεῖα bucchero, ἀπὸ ἄλλα ἀνατολικοῖωνικὰ ἀγγεῖα³⁴, καθὼς καὶ ἀπὸ κορινθιακὰ³⁵, ἀττικὰ καὶ λίγα λακωνικά, μερικὲς φορές διακοσμημένα ἀπὸ ἔξοχους ἀγγειογράφους³⁶. Τα ἀττικὰ ἀγγεῖα, ἐρυθρόμορφα καὶ μελαμβραφῆ (Εἰκ. 6, 7), ἔχουν τὸν κύριο λόγο κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους καὶ μάλιστα κατὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Ἐξόχα ἀττικὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα ἔχουν ἔλθει στὸ φῶς κυρίως κατὰ τις παλιότερες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στὴν περιοχὴ³⁷. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἔχει βρεθεῖ καὶ μυκηναϊκὴ κεραμικὴ, ἀνάμεσά τῆς πιθανότατα καὶ ἓνα θραῦσμα που χρονολογεῖται στὴν Ὑστερομυκηναϊκὴ Περίοδο II (1500-1425 π.Χ.), σίγουρα μιὰ ἀπὸ τις παλιότερες μυκηναϊκὲς μαρτυρίες που μας εἶναι γνωστὲς ἀπὸ ὀλόκληρο τὸ βόρειο

30. Τιβέριος, ὁ.π., (σημ. 13), 250-251 καὶ σημ. 24-25, 257 εἰκ. 7-8. Σημαντικὸς ἀριθμὸς ὀστράκων ἀπὸ παρόμοιες κύλικες ἔχουν βρεθεῖ καὶ στὶς πρόσφατες ἀνασκαφές. Για τὴν κεραμικὴ τῆς Ανατ. Ἑλλάδος στὸ Καραμπουρνάκι βλ. D. Tsiafakis, «On some East Greek pottery found at Karabournaki in Thermaic Gulf» στὸ *Akten des Symposions «Die Ägäis und das westliche Mittelmeer. Beziehungen und Wechselwirkungen 8. Bis 5. Jh. V. Akademie der Wissenschaften, dem Institut für Klassische Archäologie der Universität Wien und dem Österr. Archäologischen Institut*, ἐπιμ. F. Krinzinger, *Archäologische Forschungen Band 4, Österreichische Akademie der Wissenschaften phil. – hist. Klasse Denkschriften* (τυπώνεται).

31. Τιβέριος, ὁ.π., (σημ. 13), 251 καὶ σημ. 26, 257 εἰκ. 9-10. Σημαντικὸς ἀριθμὸς ὀστράκων ἀπὸ χιώτικους κάλυκες ἔχουν ἔλθει στὸ φῶς καὶ κατὰ τις νεότερες ἀνασκαφές. Βλ. Tsiafakis, ὁ.π., (σημ. 30).

32. Τιβέριος, ὁ.π., (σημ. 13), 251 καὶ σημ. 27, 258 εἰκ. 11-12.

33. Τιβέριος, ὁ.π., (σημ. 13), 252 καὶ σημ. 30, 260 εἰκ. 19. Παρόμοιες ἰωνικὲς κύλικες ἔχουν βρεθεῖ καὶ κατὰ τις πρόσφατες ἀνασκαφές. Βλ. Tsiafakis, ὁ.π. (σημ. 30).

34. Τιβέριος, ὁ.π., (σημ. 13), 252 καὶ σημ. 31, 256 εἰκ. 4β, 258 εἰκ. 16. Ἡ ποσότητα τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴν Ἀν. Ἑλλάδα ἔχει ἀυξηθεῖ σημαντικὰ κατὰ τις πρόσφατες ἀνασκαφές. Βλ. Tsiafakis, ὁ.π., (σημ. 30).

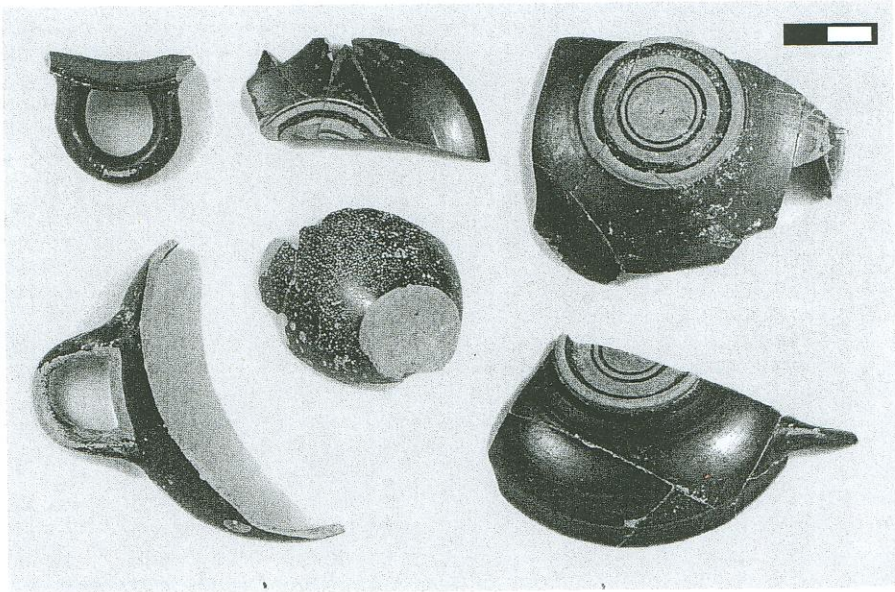
35. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, ὁ.π., (σημ. 14), 282 εἰκ. 4 καὶ Τιβέριος, ὁ.π., (σημ. 13), 252 καὶ σημ. 32. Κορινθιακὴ κεραμικὴ καὶ μάλιστα πολυτελείας ἔχει βρεθεῖ καὶ κατὰ τις νεότερες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στὸ Καραμπουρνάκι.

36. Τιβέριος, ὁ.π., (σημ. 13), 251-252 καὶ σημ. 28-29 καὶ 35, 258 εἰκ. 13-15, 259 εἰκ. 18. Ἀττικὰ μελανόμορφα ἀγγεῖα ἔχουν βρεθεῖ καὶ κατὰ τις πρόσφατες ἀνασκαφές.

37. Βλ. π.χ. Ρωμαῖος ὁ.π., (σημ. 3), 373. κε. εἰκ. 7-10, πίν. 1-4 καὶ Α. Δάφρα-Νικονάνου, «Ἐρυθρόμορφος σκύφος τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης», *Κέρονος, Τιμητικὴ προσφορά στὸν καθηγητὴ Γεωργίῳ Μπακαλάκη*, Θεσσαλονίκη 1972, 19 κε., πίν. 8, 1-2. Βλ. ἀκόμη Τιβέριος, ὁ.π., (σημ. 13), 252 καὶ σημ. 35, 260 εἰκ. 20.

Εικ. 6. Αττικός μελαμβαφής λύχνος

Εικ. 7. Τμήματα από αττικά μελαμβαφή αγγεία

Αιγαιο³⁸. Ακόμη αποκαλύφτηκε και άφθονη εισαγμένη κεραμική γεωμετρικών χρόνων (10ος-8ος αι. π.Χ.) προερχόμενη από ευβοϊκά, αττικά και πιθανόν κυκλαδικά εργαστήρια³⁹. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν και δύο θραύσματα από έναν αττικό σκύφο ή κάνθαρο και έναν αμφορέα της Μέσης Γεωμετρικής Περιόδου (γύρω στο 800 π.Χ.), που σηματοδοτούν την παλιότερη βεβαιωμένη παρουσία του αττικού Κεραμεικού στον βορειοελλαδικό χώρο⁴⁰. Ένα σημαντικό μέρος της πολυτελούς αυτής κεραμικής βρέθηκε στους οικιακούς χώρους που αναφέραμε παραπάνω, ενώ τα περισσότερα σε λάκκους —ένας είχε ένα βάθος κοντά στα 2μ.—, που εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία της τούμπας και οι οποίοι φαίνεται να ανοίχτηκαν για να δεχτούν αυτά ακριβώς τα κεραμικά συντρίμια⁴¹. Πολλούς παρόμοιους λάκκους, με μεγάλες ποσότητες κεραμικής κυρίως του 7ου και 6ου αι. π.Χ., έφεραν στο φως και οι ανασκαφικές έρευνες της ΙΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ιδιαίτερα στα ανατολικά-νοτιοανατολικά της τούμπας⁴².

Και φυσικά εκτός από την εισαγμένη κεραμική οι μέχρι σήμερα ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι έχουν φέρει στο φως και μεγάλες ποσότητες ντόπιας κεραμικής (Εικ. 8) που χρονολογείται από τους υστερομυκηναϊκούς ως τους ρωμαϊκούς χρόνους και είναι χειροποίητη και τροχήλατη, διακοσμημένη και αδιακόσμητη⁴³. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν όστρακα της λεγόμενης Εποχής Σιδήρου, της λεγόμενης "ασημίζουσας" κεραμικής, μεγάλες ποσότητες από ωκέλυφες ερυθροβαφείς ιωνίζουσες κύλικες —δεν αποκλείεται μάλιστα το κύριο κέντρο παραγωγής τους να βρισκόταν στο Καραμπουρνάκι⁴⁴—, μεγάλες οινοχόες αδιακόσμητες ή με απλή γραμμική διακόσμηση, ενώ κατά τις περσινές μας έρευνες βρέθηκε και ένα κρατηρόσχημο αγγείο με παράσταση κυνηγιού. Ξεχωριστή μνεία πρέπει να γίνει σ' ένα μεγάλο

38. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 13), 249-250 και σημ. 19, 255 εικ. 1.

39. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 13), 249-250 και σημ. 20-23, 255 εικ. 2, 256 εικ. 3, 4α, 5, 6. Πρβλ. και Ρωμαίος, *ό.π.*, (σημ. 3), 370 και σημ. 1.

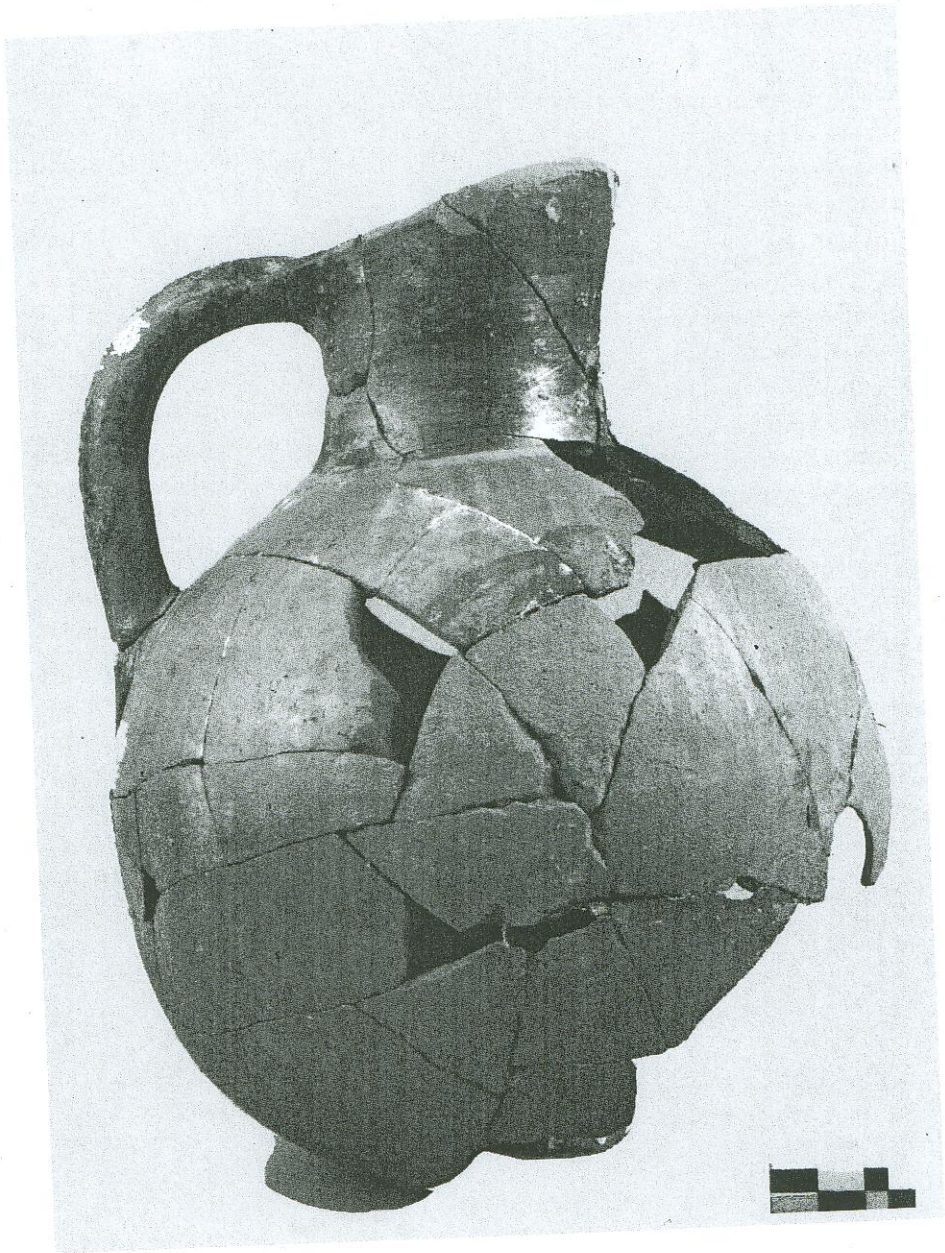
40. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 13), 250 και σημ. 21, 22, 256 εικ. 3-4α.

41. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 17), 328, 330 των ίδιων, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1998: ο αρχαίος οικισμός», ΑΕΜΘ 12, 1998 (τυπώνεται).

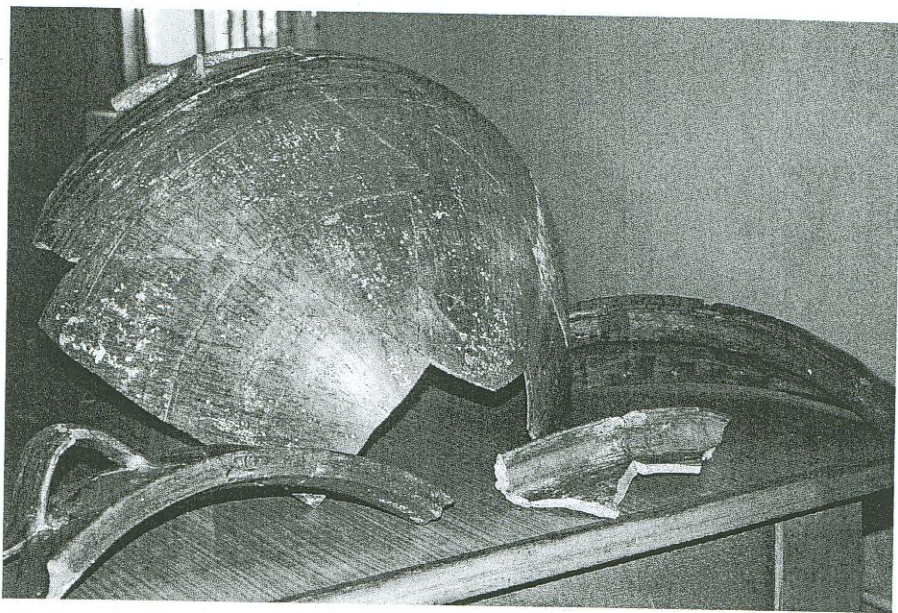
42. Παντερμαλή-Τρακοσοπούλου, *ό.π.*, (σημ. 24), 284, 287 κε. και Σχ. 2, 292 εικ. 3.

43. Βλ. π.χ. Ρωμαίος *ό.π.*, (σημ. 3), 365 κε., Εικ. 3, 4, *Μακεδονικά* 7 (1966/7) Πίν. 15 γ, *Θεσσαλονίκη, Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Αθήνα 1986, 83 εικ. 57.

44. Βλ. π.χ. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 13), 253 σημ. 36, του ίδιου, *ό.π.* (σημ. 4) 75-76, *Θεσσαλονίκη, Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Αθήνα 1986, 85 εικ. 60. Για την "ασημίζουσα" κεραμική βλ. Σ. Γυατζίδης, "Ασημίζουσα" Κεραμική. Μια υπο-πρωτογεωμετρική εγχώρια κεραμική του βορειοελλαδικού χώρου, *Θεσσαλονίκη* 1997 (δακτυλόγραφη μεταπτυχιακή εργασία κατατεθειμένη στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.)

Εικ. 8. Ντόπια οινόχρη

Εικ. 9. Τεφρόχρωμος λέβητας

τεφρόχρωμο λέβητα με τέσσερις οριζόντιες λαβές (Εικ. 9), ο οποίος σε δυο σημεία της άνω επιφάνειας του χείλους του φέρει επιγραφές, αποδομένες με στιλβωτήρα και με γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου αλλά σε άγνωστη γλώσσα⁴⁵. Το αγγείο θυμίζει αιολικά ή φρυγικά αγγεία και αν αποδειχτεί από την αποκρυπτογράφηση των επιγραφών του, που έχουν γίνει πριν από το ψήσιμό του, ότι είναι φρυγικό, τότε ερμηνεύονται ίσως καλύτερα και οι ημιυπόγειες κατοικίες για τις οποίες ήδη μιλήσαμε παραπάνω.

Μεγάλος είναι και ο αριθμός των λεγόμενων εμπορικών οξυπύθμενων αμφορέων διαφόρων εργαστηρίων του αρχαίου ελληνικού κόσμου που έχουν έλθει στο φως και με τους οποίους γινόταν η μεταφορά διαφόρων προϊόντων και κυρίως κρασιού και λαδιού (Εικ. 10). Έτσι γνωρίζουμε ότι στο λιμάνι που υπήρχε στον αρχαίο οικισμό στο Καραμπουρνάκι και τμήματα του οποίου με τη βοήθεια του καλαμαριώτη Σ. Πεντζίκη μπορέσαμε και φωτογραφήσαμε, έφταναν κατά τους αρχαίους και κλασικούς χρόνους μεγάλες ποσότητες κρασιού κυρίως από τη Χίο, αλλά και από άλλα μέρη της Ανατολικής Ελλάδας (Εικ. 11), όπως π.χ. από τις Κλαζομενές ή τη Μίλητο, επίσης από τη Λέσβο, από τη Μένδη και από άλλα μέρη, ενώ λάδι έφτανε εκτός των άλλων

45. Βλ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, ό.π., (σημ. 17), [330, 331, 332].

Εικ. 10. Εμπορικοί οξύτιθμενοι αμφορείς

Εικ. 11. Αμφορέας από την Ανατολική Ελλάδα

και από την Αθήνα, την Κόρινθο και τη Σάμο⁴⁶. Η ποικιλία της εργαστηριακής προέλευσης των αγγείων αυτών, σε συνδυασμό και με την ποσότητά τους, μαρτυρεί την ευρύτητα και την πυκνότητα των εμπορικών συναλλαγών του οικισμού μας με πολλά από τα πιο γνωστά κέντρα παραγωγής κρασιού και λαδιού της αρχαιότητας, κυρίως κατά τους αρχαϊκούς αλλά και κλασικούς χρόνους. Χωρίς αμφιβολία εδώ είχαμε ένα κοσμοπολίτικο κέντρο, ένα σημαντικό σταθμό συγκέντρωσης προϊόντων από πολλές περιοχές του αρχαίου κόσμου — υπενθυμίζω ότι στο Καραμπουρνάκι έχουν βρεθεί ακόμη και αιγυπτιακοί σκαραβαίοι⁴⁷— και προώθησής τους προς την ενδοχώρα. Και έναν ανάλογο ρόλο, τηρουμένων βέβαια πάντοτε των αναλογιών, έπαιξε και φιλοδοξεί να παίξει και στο μέλλον με μεγαλύτερη μάλιστα επιτυχία το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Την έντονη εμπορική δραστηριότητα της περιοχής μαρτυρούν και τα πολλά εγχάρακτα ή γραπτά (Εικ. 12), εμπορικά, ως επί το πλείστον, σύμβολα και συμπιλήματα⁴⁸, ενώ σε μια περίπτωση έχουμε και το όνομα ενός ελαιοπαραγωγού. Πρόκειται για έναν Αθηναίο κτηματία, ονόματι Καλλία, του οποίου το προϊόν, στις πρώτες δεκαετίες του βου αι. π.Χ. έφτασε στο μυχό του Θερμαϊκού Κόλπου⁴⁹. Και έχουν βρεθεί και άλλα αγγεία που φέρουν επιγραφές, κυρίως χαρακτές και ως επί το πλείστον ελληνικές⁵⁰. Δεν λείπουν ωστόσο και ξενόγλωσσες, ανάμεσα στις οποίες ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και σε μια καρική, που έχει εμπορικό, πιθανότατα, περιεχόμενο⁵¹. Κάτι άλλο που εξάγεται με σαφήνεια από τις ως τώρα ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι, είναι η έντονη παρουσία εδώ, κατά τον 7ο και 6ο αι. π.Χ., των Ελλήνων της Ανατολικής Ελλάδας και μάλιστα των Ιώνων. Σε Ίωνες πρέπει να οφείλεται και ο ερχομός στα μέρη αυτά εμπόρων από την Καρία. Ως γνωστόν Ίωνες και Κάρες, όχι μόνον ζούσαν σε γειτονικά μέρη αλλά και συνεργάστηκαν πολλές φορές σε κοινές δραστηριότητες και εκτός Μ.Ασίας⁵².

46. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 45), 328, 329-330, 331, των ίδιων «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1998: ο αρχαίος οικισμός», ΑΕΜΘ 12, 1998 (τυπώνεται). Βλ. ακόμη Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 13), 252 και σημ. 33, 259 εικ. 17.

47. Παντερμαλή-Τρακοσπούλου, *ό.π.*, (σημ. 24), 288.

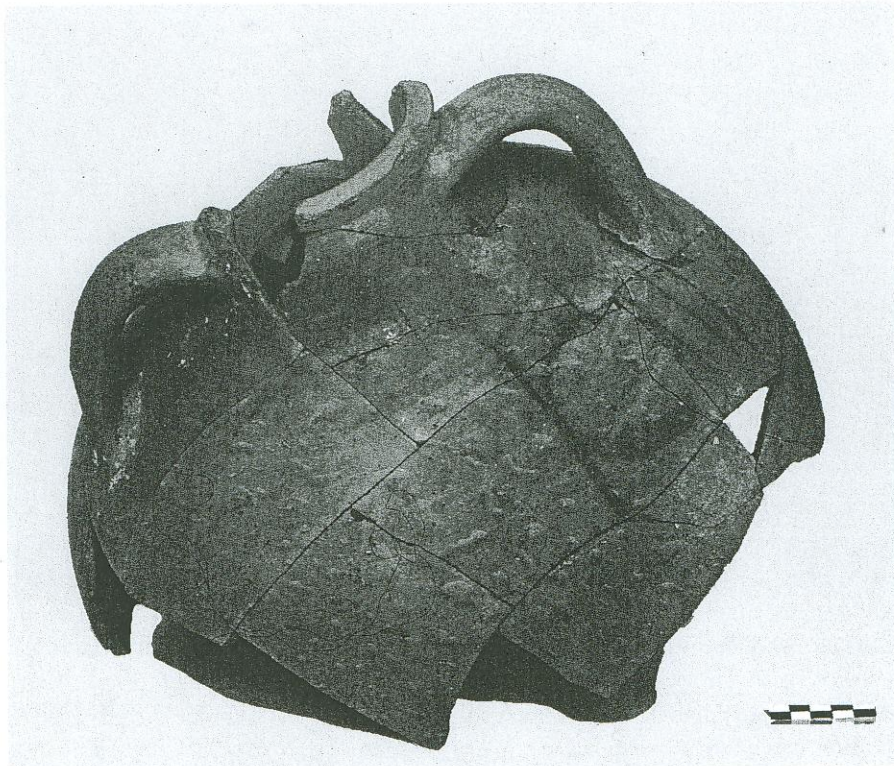
48. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 14), 280, των ίδιων, *ό.π.*, (σημ. 17), 331, των ίδιων, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1998: ο αρχαίος οικισμός», ΑΕΜΘ 12, 1998 (τυπώνεται).

49. Μ.Τιβέριος, «Αθηναϊκό λάδι στο μυχό του Θερμαϊκού Κόλπου κατά τον 6ο αι. π.Χ.», *Επιτύμβιος τόμος για την Ιουλία Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2000 519 κ.ε.

50. Βλ. π.χ. Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 17), 330 και Θεσσαλονίκη, *Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Θεσσαλονίκη 1986, 83 και εικ. 56.

51. Βλ. Μ.Τιβέριος, "Κάρες στο μυχό του Θερμαϊκού κόλπου", *Αρχαία Μακεδονία*, Έκτο Διεθνές Συμπόσιο, 2, Θεσσαλονίκη 1999, 1175 κ.ε., 1181 εικ. 1. Βλ. και Τιβέριος-Μανακίδου-Τσιαφάκη, *ό.π.*, (σημ. 14), 281 και 282 εικ. 6.

52. Βλ. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 51), 1176 κ.ε.

Εικ. 12. Αμφορέας με γραπτό εμπορικό σημάδι (dipinti)

Από τα υπόλοιπα ευρήματα σημειώνω ένα μικρό αριθμό πήλινων ειδωλίων κυρίως του 5ου αι. π.Χ., ορισμένες πέτρινες ή πήλινες μήτρες που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή κοσμημάτων, πήλινα πηνία, χάλκινα ελάσματα, ένα μάλιστα από τα οποία απολήγει στη μια του άκρη σε ανθέμιο και προέρχεται από όχανο ασπίδας. Τέλος, από τα κινητά ευρήματα που ανήκουν σε νεότερους χρόνους ιδιαίτερη μνεία κάνω σε διάφορες συσκευασίες γαλλικών φαρμάκων, σε αριθμό μεταλλικών σωλήνων και πασσάλων, σε συρματοπλέγματα και λαμαρίνες, σε ολόκληρες πομπίνες με καλώδια, σε διάφορα εξαρτήματα δικύκλων, σε χωνιά και μεντεσέδες, σε ξύλινα κιβώτια που περιείχαν άμμο, σε σφαίρες ή κάλκες σφαιρών, σε κουμπιά από στολές Τούρκων στρατιωτικών και σε σιδερένια πέταλλα αλόγων.

Κάθε προσπάθεια που αποβλέπει στην ταύτιση του αρχαίου πολιτισμού που είχαμε στο Καραμπουρνάκι, υποχρεωτικά σχετίζεται με το πρόβλημα του εντοπισμού της θέσης της αρχαίας Θέρμης, του πιο σημαντικού οικισμού

στο μυχό του Θερμαϊκού Κόλπου, πριν κτιστεί η Θεσσαλονίκη⁵³. Είναι το πόλισμα, που σύμφωνα με τις αρχαίες γραπτές μαρτυρίες, έδωσε το όνομά του και στον ομώνυμο κόλπο, ένα όνομα που πρέπει να σχετίζεται με θεομά νερά⁵⁴. Και ως γνωστόν θεομές πηγές υπάρχουν ακόμη και σήμερα στην ευρύτερη περιοχή, ενώ βεβαιωμένα υπήρχαν και στην αρχαιότητα⁵⁵. Η σημερινή Θέρμη (το Σέδες), το Καραμπουρνάκι, η Τούμπα, η παλιά πόλη της Θεσσαλονίκης ή όλα αυτά τα μέρη μαζί έχουν προταθεί ως πιθανές θέσεις της αρχαίας Θέρμης. Εντύπωση προκαλεί όμως το γεγονός ότι οι αποστάσεις ανάμεσα στο Καραμπουρνάκι, την Τούμπα, την παλιά Θεσσαλονίκη, την Πολίχνη και Σταυρούπολη, ανάμεσα δηλαδή σε θέσεις στις οποίες έχουν βρεθεί αρχαιότητες, είναι πολύ μικρές και δύσκολα επιτρέπουν να δεχτούμε ότι σ' όλα τα παραπάνω μέρη είχαμε ανεξάρτητα πολιίσματα, όταν μάλιστα η επικράτεια μιας αρχαίας πόλης, όσο μικρή κι αν ήταν αυτή, δεν περιοριζόταν μόνο στον εντός των τειχών χώρο αλλά επεκτεινόταν και έξω απ' αυτόν. Έτσι η άποψη του Κ. Ρωμαίου σύμφωνα με την οποία η Θέρμη κατοικήθηκε "κωμηδόν", "απετελείτο" δηλαδή "εκ πολλών μικρών κωμών και εξετείνετο εις μεγάλην έκτασιν από το Σέδες μέχρι των τόπων της κατόπιν Θεσσαλονίκης"⁵⁶ είναι η μόνη που συμφωνεί τόσο με τις σχετικές αρχαίες πηγές όσο και με τα μέχρι σήμερα ανασκαφικά δεδομένα.

Καταρχήν το ότι η Θέρμη έδωσε το όνομά της στο Θερμαϊκό Κόλπο, μας υποχρεώνει να δεχτούμε ότι ήταν παραθαλάσσια. Αυτό άλλωστε ήταν γνωστό από τον Ηρόδοτο (VII 121, 123, 179), ο οποίος μας πληροφορεί ότι η αρχαία Θέρμη διέθετε λιμάνι. Ήταν μάλιστα το σημαντικότερο της περιοχής γιατί αυτό επέλεξε ο Ξέρξης ως το καταλληλότερο για να ναυλοχήσει ο στόλος του. Δεν αποκλείεται μάλιστα για να μπορέσει η Θέρμη να δεχτεί το μεγάλο του στόλο και τον πολυπληθή στρατό του, να προηγήθηκαν εδώ και σχετικές εργασίες. Ο ίδιος ο Ηρόδοτος (VII 20) ζητά μας πληροφορεί ότι οι προετοιμασίες στήριξης της εκστρατείας αυτής του Ξέρξη κράτησαν τέσσερα ολόκληρα χρόνια και ότι ανάμεσα στις περιοχές που έγιναν σχετικά έργα ήταν και η Μακεδονία. Με βά-

53. Μια βιβλιογραφία σχετική με την ταύτιση της αρχαίας Θέρμης, βλ. Μ. Τιβέριος, "Οι ιστορικοί χρόνοι στην περιοχή της Θεσσαλονίκης πριν από την ίδρυσή της" στο *Ιστορία και Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1997, 78 και 84 σημ. 2. Βλ. (εκδ. Ι. Χασιώτης) ακόμη D. Miller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots*, Tübingen 1987, 224 κ.ε. και Παντερομαλή-Τρακοσοπούλου, *ό.π.*, (σημ. 4), 209 κε.

54. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 53), 78 και 84 σημ. 4 και Παντερομαλή-Τρακοσοπούλου, *ό.π.*, (σημ. 4), 210.

55. Βλ. Π. Νίγδελης, «Η οικογένεια των ιταλικών Auli Avii στη Θεσσαλονίκη», *Τεκμήρια* 1 (1995) κυρίως 51 κε. και 61 κε.

56. Κ. Ρωμαίος, "Πού έκαιτο η παλαιά Θέρμη", *Μακεδονικά* 1 (1940) κυρίως 4 και 6.

ση τις πληροφορίες αυτές, και λαμβάνοντας υπόψη τη διαμόρφωση της ακτογραμμής στο μυχό του Θερμαϊκού Κόλπου, πιστεύω ως πιο πιθανή θέση του λιμανιού της αρχαίας Θέρμης τη μικρή χερσόνησο γνωστή ως Μικρό Καραμπουρνού ή Καραμπουρνάκι. Και αυτό γιατί η χερσόνησος αυτή δημιουργεί δύο λιμάνια, ένα προς βόρεια, κατάλληλο να προστατεύει τα ελλιμενισμένα σκάφη από τους νοτιάδες (και τους ΝΔ ανέμους) και ένα προς νότο, κατάλληλο όταν φυσούν οι βοριάδες. Και όπως ήδη είπαμε παραπάνω, ίχνη από το λιμάνι αυτό έχουν ήδη εντοπιστεί. Στην περιοχή της παλιάς πόλης της Θεσσαλονίκης δεν φαίνεται να υπήρχε στους προχριστιανικούς χρόνους κανένα σημαντικό λιμάνι, έτσι ώστε ο Ζώσιμος αναφερόμενος στον Μ.Κωνσταντίνο, τον οποίο μάλιστα όπως παρατηρεί ο Vickers δεν συμπαθούσε⁵⁷, λέει: «καί τόν ἐν ταύτῃ (Θεσσαλονίκη) λιμένα, πρότερον οὐκ ὄντα, κατασκευάσας...». Η ακρίβεια της πληροφορίας αυτής του Ζωσίμου σωστά έχει αμφισβητηθεί αλλά, αν μη τι άλλο, μας βεβαιώνει ότι η Θεσσαλονίκη δεν είχε σημαντικό λιμάνι μέχρι την εποχή του Μ.Κωνσταντίνου⁵⁸, ενώ αυτό που υπήρχε, εκτός του μικρού του μεγέθους, σίγουρα θα ήταν εκτεθειμένο και στους ΝΔ ανέμους.

Η υποτιθέμενη θέση ενός λαμπρού υστεροαρχαϊκού ναού εντός των ορίων της παλιάς πόλης της Θεσσαλονίκης, από τον οποίο μας έχουν σωθεί διάφορα σπαράγματα, τα περισσότερα προερχόμενα από το κέντρο της πόλης, αποτελεί το πιο ενισχυτικό στοιχείο της άποψης που βασίζεται σε βυζαντινό Επιτομέα του Στράβωνος και σε ορισμένους άλλους βυζαντινούς συγγραφείς και σύμφωνα με την οποία η Θεσσαλονίκη «ἔστί πόλις, ἥ πρότερον Θέρμη ἔκαλεῖτο»⁵⁹. Και αυτό γιατί είναι πιο λογικό να υποθέσουμε ότι ένας τέτοιος ναός κοσμούσε το πιο σημαντικό πόλισμα της περιοχής και αυτό, χωρίς αμφιβολία, ήταν η Θέρμη. Ωστόσο πέρα από την έλλειψη ενός σημαντικού λιμανιού στην περιοχή της παλιάς Θεσσαλονίκης πριν από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου και τις σοβαρές αμφισβητήσεις που υπάρχουν για την ακρίβεια της παραπάνω πληροφορίας που μας δίνουν οι βυζαντινοί συγγραφείς⁶⁰, σήμερα είμαστε βέβαιοι, ότι ο ναός αυτός που ευτυχώς ξαναεντοπίστηκε πρόσφατα, είχε μεταφερθεί στο κέντρο της παλιάς Θεσσαλονίκης κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους από κάπου αλλού, πιθανότατα από το σημερινό Μεγάλο Καραμπουρνού, όπου είχαμε την αρχαία Αίνεια⁶¹. Και αξίζει να ση-

57. M.Vickers, *JHS* 92, 1972, 169 και σημ. 96.

58. Για ύπαρξη ενός λιμανιού στη Θεσσαλονίκη ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια, βλ. M. Vittì, *Η πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης*, Αθήναι 1996, 131 κε. Βλ. επίσης Χ. Μπακιτζής, "Η θαλάσσια οχύρωση της Θεσσαλονίκης", *Βυζαντινά* 7, 1975, 320 κε.

59. Βλ. π.χ. G. Bakalakis, "Therme-Thessaloniki", *AntK, Beiheft* 1, 1963, 30 κε.

60. Βλ. π.χ. Μ. Δήμιτσας, «Κριτική μελέτη περί της διαφοράς της Θεσσαλονίκης από της Θέρμης», *Αθήναιον* 8 (1879) 258 κε.

μειωθεί ότι εκεί τον έχει τοποθετήσει και ένας άγνωστος δημιουργός μιας καρποστάλ που κυκλοφόρησε στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι.⁶² Άλλωστε δεν πρέπει να αποσιωπάτε και η σημαντική πληροφορία του Πλινίου (NH 4, 10), ενός συγγραφέα πολύ πιο έγκυρου από τον Επιτομέα του Στράβωνος και τους άλλους βυζαντινούς συγγραφείς, και σύμφωνα με την οποία στις μέρες του υπήρχαν τόσο η Θεσσαλονίκη όσο και η Θέρμη. Επομένως δεν είναι δυνατόν η πρώτη να είχε κτιστεί πάνω από τη δεύτερη.

Αλλά και η άποψη που θέλει την αρχαία Θέρμη να βρισκόταν στη σημερινή Τούμπα Θεσσαλονίκης, ενώ στο Καραμπουρνάκι να είχαμε το επίγειό της την Αλία⁶³, μια ονομασία που αποδίδεται στη Θεσσαλονίκη από τον Στέφανο τον Βυζάντιο (λ. Θεσσαλονίκη), μόνο ως αυθαίρετη μπορεί να θεωρηθεί. Δεν υπάρχει καμιά πληροφορία που να μας βεβαιώνει ότι αλλού ήταν η Θέρμη και αλλού το λιμάνι της. Και το σημαντικότερο, η χειρόγραφη παράδοση στο σημείο το σχετικό με το όνομα Αλία δεν σώζεται καθόλου καλά και επομένως σωστά η αξία της πληροφορίας αυτής έχει ήδη αμφισβητηθεί από παλιά⁶⁴.

Έχοντας λοιπόν υπόψη όλα τα παραπάνω δεχόμαστε την άποψη του Ρωμαίου, σύμφωνα με την οποία η Θέρμη ήταν κτισμένη "κωμηδόν", αποτελείτο δηλαδή από μικρές κώμες. Προς μια τέτοια κατεύθυνση μας οδηγεί όχι μόνο το μικρό της απόστασης που χωρίζει το Καραμπουρνάκι, την Τούμπα και την παλιά Θεσσαλονίκη μεταξύ τους, αλλά και οι σχετικές αρχαίες γραπτές μαρτυρίες και τα ανασκαφικά δεδομένα, για τα οποία έχουμε ήδη κάνει λόγο παραπάνω. Στην άποψη αυτή μας οδηγεί και το μικρό μέγεθος όλων αυτών των αρχαίων οικισμών, όπως και το ότι όλοι τους είναι ατείχιστοι. Είχαμε δηλαδή εδώ μια μορφή πόλης γνωστή ακόμη και από τη Νότια Ελλάδα των κλασικών χρόνων. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα μας το δίνει η Σπάρτη που επίσης αποτελείτο από μικρούς ατείχιστους συνοικισμούς, μερικοί μάλιστα από τους οποίους απείχαν και σημαντικά μεταξύ τους⁶⁵. Μια τέτοια μορφή πόλης είναι ίσως απόρροια και του πολιτικού συστήματος που πρέπει να κυ-

61. Βλ. Ε. Βουτυράς, "Η λατρεία της Αφροδίτης στην περιοχή του Θερμαίου κόλπου", *Αρχαία Μακεδονία*, Έκτο Διεθνές Συμπόσιο, τόμος 2, Θεσσαλονίκη 1999, κυρίως 1338 κε.

62. Μ. Τυβέριος, "Ο ναός της Αινειάδος Αφροδίτης στο Καραμπουρνάκι και μια παλιά καρποστάλ", *Μνείας Χάριν, Τόμος στη Μνήμη Μαιίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη 1998, κυρίως 227 κε., 232-233 εικ. 1-2.

63. *Θεσσαλονίκη, Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Αθήνα 1986, 15 (Ι.Βοκοτοπούλου). Πρβλ. *BCH* 45 (1921) και *JHS* 41 (1921) 274 (S.Pelekidis).

64. Βλ. τα σχόλια στην έκδοση του Στέφανου του Βυζάντιου από τον Α.Meinecke και M.Vickers, "Therme and Thessaloniki", *Studies in Honour of Ch. Edson*, Institute for Balkan Studies, αριθ. 158, Θεσσαλονίκη 1981, 329.

65. Βλ. π.χ. Ν. Παπαχατζής, *Πανσαίνου Ελλάδος Περιήγησις*, Κορινθιακά-Λακωνικά, Αθήνα 1976, 334 κε. σημ. 2.

ριαρχούσε στα μέρη αυτά πριν υποταχθούν στους Μακεδόνες, γνωστό ως φυλετικού. Δηλαδή δεν είχαμε εδώ μια πόλη-κράτος, κάτι ιδιαίτερα γνωστό στην αρχαία Ελλάδα, αλλά μικρούς συνοικισμούς που είχαν αναπτυχθεί σε μια εδαφική έκταση που κατοικείτο από άτομα της ίδιας φυλής. Οι μικροί συνοικισμοί πιθανόν προέκυψαν από τις οργανικές μονάδες της φυλετικής κοινωνίας που είναι τα γένη και οι φρατρίες. Δηλαδή θεωρώ ως πολύ πιθανόν ότι οι οικισμοί αυτοί κατοικήθηκαν για σημαντικό χρονικό διάστημα από ομοίαιμους και ομογάλακτους που είχαν ένα κοινό πρόγονο, με άλλα λόγια ανήκαν στο ίδιο γένος⁶⁶. Το ότι η Θέρμη δεν οχυρώθηκε και δεν αναπτύχθηκε ως πόλις-κράτος, όπως συνήθως συνέβη με τις ελληνικές αποικίες, είναι ένα γεγονός που με κάνει να θεωρώ ως πολύ πιθανό και κάτι άλλο. Ότι δηλαδή εδώ δεν είχαμε μια ελληνική αποικία, παρά το ελληνικό όνομα που φέρει. Υπενθυμίζω άλλωστε ότι στον Ψευδο-Σκύλακα η Θέρμη δεν χαρακτηρίζεται ως πόλις Ελληνίς, όπως η γειτονική της Αίνεια, ενώ και ο Θεόπομπος τη μνημονεύει ως "θράκιον πόλισμα"⁶⁷. Οι Έλληνες του νότου ήδη από τα μυκηναϊκά χρόνια φαίνεται ότι γνώριζαν τα μέρη αυτά και από νωρίς πρέπει να ήλθαν και να εγκαταστάθηκαν εδώ, όπως μας βεβαιώνουν κάποιες γραπτές αρχαίες μαρτυρίες⁶⁸ και σχετικά αρχαιολογικά ευρήματα⁶⁹. Σύμφωνα με αρχαίους συγγραφείς, στην περιοχή ζούσαν κατά καιρούς Φρύγες, Παίονες (στην εποχή του Τρωικού Πολέμου), Μύγδονες, Ηδωνοί, Θράκες κ.ά., πολλοί απ' αυτούς πριν ακόμη έλθουν οι Έλληνες του νότου⁷⁰. Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί χρονικά η παρουσία τους, όπως και η μεταξύ τους σχέση, πολύ περισσότερο αφού μέχρι σήμερα όλοι σχεδόν αυτοί, δεν έχει καταστεί δυνατόν να ανιχνευτούν με αρχαιολογικά ευρήματα. Κατά την υστεροαρχαϊκή περίοδο, στα παράλια του Θερμαϊκού Κόλπου, πρέπει να ζούσαν κυρίως

66. Βλ. π.χ. Α. Ραμού-Χαψιάδη, *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική*, Αθήνα 1982, κυρίως 20 κε.

67. Βλ. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 4), 79-80 σημ. 55.

68. Βλ. Α. Mele, "Calcidica e Calcidesi. Considerazioni sulla tradizione" στο *Euboica, L' Eubea e la presenza Euboica in Calcidica e in occidente*, Napoli 1998, 224 κε. (εκδ. M. Bats-B. d' Agostino).

69. Για μια σχετική βιβλιογραφία βλ. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 13), 249-250 σημ. 19. Βλ. ακόμη Α. Cambitoglou - J. Papadopoulos, "The earliest Mycenaean in Macedonia", στο Wace and Blegen, *Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age 1939-1989*, Amsterdam 1993, (εκδ. C. Zerner - P. Zerner, J. Winder) 289 κε., όπου και σχετική βιβλιογραφία, Κ. Wardle, "Mycenean Trade and Influence in Northern Greece", Wace and Blegen, *Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age 1939-1989*, Amsterdam 1993 (εκδ. C. Zerner - P. Zerner, J. Winder) 117 κ.ε. και Σ. Ανδρέου - Κ. Κωτσάκης, «Ανασκαφή Τούμπας Θεσσαλονίκης 1992», *ΑΕΜΘ* 6 (1992), 259 κε.

70. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 53), 80, 85-86 σημ. 25.

Θράκες και Έλληνες, Γύρω στο 500 π.Χ., ο Εκαταίος ο Μιλήσιος, που αποτελεί την παλιότερη πηγή για την περιοχή, μας λέει χαρακτηριστικά : «²Εν δέ αὐτῶ (Θερμαίῳ κόλπῳ) Θέρμη πόλις Ἑλλήνων Θρηίκων" ⁷¹. Οι Έλληνες που θα εγκαταστάθηκαν εδώ θα ίδρυσαν, πιθανόν με την ανοχή ή τη θέληση των ντόπιων, ένα εμπόριο, έναν εμπορικό σταθμό! που ένα κύριο χαρακτηριστικό του γνώρισμα είναι η παρουσία μεικτού πληθυσμού. Πότε έγινε αυτό, είναι δύσκολο να πούμε με βεβαιότητα. Ωστόσο τα ανασκαφικά δεδομένα δεν αποκλείουν κάτι τέτοιο να έγινε το αργότερον στο πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ. αν όχι και παλιότερα. Θα ήταν ενδιαφέρον αν μπορούσε να αποδειχτεί ότι οι Έλληνες ονόμασαν την πόλη Θέρμη, επειδή και οι Θράκες ίσως την ονόμαζαν ήδη Τίνδη. (Σύμφωνα με τον Στέφανον τον Βυζάντιον (λ.Τίνδιον) η Τίνδη ήταν "Θράκης Χαλκιδική πόλις"). Η παραπάνω σκέψη στηρίζεται στον Ησύχιον που αναφέρει ως συγγενείς προς το Τίνδιον λέξεις τις: τινθόν, ἐφθόν, τινθαλέος που σημαίνουν θερμός, διάθερμος, διάπυρος⁷².

Αλλά ας επανέλθουμε στον αρχαιολογικό χώρο στο Καραμπουργάκι που, όπως ήδη είπαμε, αποτελούσε τμήμα της αρχαίας Θέρμης, ασφαλώς το σημαντικότερο εξαιτίας του λιμανιού της, για όσο τουλάχιστον διάστημα το εμπόριο ήταν βασικός οικονομικός παράγων της περιοχής. Αλλωστε αυτό το επιβεβαιώνουν και τα σημαντικά ευρήματα των μέχρι σήμερα ανασκαφικών ερευνών της περιοχής, που πολλά προέρχονται, όπως ήδη είπαμε, από γνωστά κέντρα του αρχαίου κόσμου. Και θα ήθελα να σταθώ και σε ένα άλλο εύρημα που επιβεβαιώνει ακόμη περισσότερο ότι στο Καραμπουργάκι είχαμε το βασικό πυρήνα της αρχαίας Θέρμης. Όπως μας πληροφορεί ο Θουκυδίδης (I 61 και II 29) στις αρχές του Πελοποννησιακού Πολέμου και για τρία περίπου χρόνια, από το 431-429 π.Χ., η Θέρμη είχε καταληφθεί από τους Αθηναίους. Με την αθηναϊκή αυτή κατοχή της Θέρμης μπορεί να σχετιστεί μια χάλκινη υδρία σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης, που είναι σύγχρονη με τα γεγονότα αυτά. Βρέθηκε στο Καραμπουργάκι το 1954 και φέρει στο χείλος της την επιγραφή «²Αθηναῖοι ἄ[σ]θλα [ἐ]πί τοῖς ἐμ τῷ πολέμῳ». Πρόκειται για έπαθλο των Επιταφίων, των αγώνων δηλαδή που είχαν θεσπίσει οι Αθηναίοι στην πόλη τους για να τιμήσουν τους νεκρούς των Πελοποννησιακών Πολέμων. Κάποιος λοιπόν από τους Αθηναίους νικητές αυτών των αγώνων, που πήρε μέρος στην κατάληψη της Θέρμης, είχε φέρει μαζί του και το ακριβό του έπαθλο κατά τη διάρκεια της εδώ παραμονής του. Επισημαίνω ότι όλα τα γνωστά ως σήμερα έπαθλα αυτών των αγώνων έχουν βρεθεί σε

71. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 4), 79 και σημ. 52.

72. Γ. Οικονόμου, ΑΕ 1924, 29 κε. Βλ. και Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 4), 78 σημ. 41.

αθηναϊκό έδαφος, στην Αττική, ενώ δεν μπορεί να είναι τυχαίο ότι η υδρία αυτή χρονολογείται στα χρόνια ακριβώς αυτά της αθηναϊκής κατοχής της Θέρμης⁷³.

Με το να δεχτούμε λοιπόν ότι η Θεσσαλονίκη κτίστηκε σε μέρος που ανήκε στην αρχαία Θέρμη, δικαιώνονται και οι βυζαντινοί συγγραφείς που μας λένε ότι η "Θεσσαλονίκη έστί πόλις ή πρότερον Θέρμη έκαλείτο" αλλά και ο Πλίnius, που μας βεβαιώνει ότι στις μέρες του συνυπήρχαν η Θεσσαλονίκη και η Θέρμη. Και αυτό επειδή, όπως ήδη είπαμε παραπάνω, ένα τμήμα της Θέρμης, αυτό που είχε το λιμάνι, επέζησε και μετά την ίδρυση της Θεσσαλονίκης. Και επέζησε το αρχαίο πόλισμα στο Καραμπουρνάκι, επειδή ακριβώς η νέα πόλη του Κασσάνδρου, όπως είδαμε, δεν διέθετε αξιόλογο λιμάνι. Ότι ο αρχαίος οικισμός στο Καραμπουρνάκι συνέχισε να κατοικείται και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους επιβεβαιώνεται άλλωστε και από σχετικά ευρήματα⁷⁴.

Και τώρα ορισμένες πληροφορίες άλλης φύσης. Από τον Απρίλιο του 1997 η πολυπληθής ομάδα μας που διεξάγει τις αρχαιολογικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι εγκαταστάθηκε στο διώροφο κτίριο του τέως στρατιωτικού κτηνιατρείου που βρίσκεται πολύ κοντά στον αρχαιολογικό χώρο που ερευνούμε. Το εγκαταλελειμένο και ερειπωμένο αυτό κτίριο, παραχωρήθηκε στο Πανεπιστήμιό μας από την Κτηματική Εταιρεία του Δημοσίου και επισκευάστηκε χάρις στο ενδιαφέρον ιδιωτών και κυρίως του Πρύτανη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Μιχ. Παπαδόπουλου, ο οποίος ακόμη και ως Αντιπρύτανης ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την αξιοποίησή του. Στο κτήριο αυτό ευελπιστούμε να λειτουργήσει, σε συνεργασία με συναδέλφους άλλων ειδικοτήτων, όπως π.χ. με γεωλόγους, χημικούς, φυσικούς, και κέντρο έρευνας της αρχαίας κεραμικής.

Και έρχομαι στις ευχαριστίες. Είναι αδύνατον να μνημονεύσω ονομαστικά όλους όσους με οποιονδήποτε τρόπο μας έχουν βοηθήσει στις εξαετείς ως σήμερα αρχαιολογικές μας έρευνες στο Καραμπουρνάκι. Εκατοντάδες φοιτητές και φοιτήτριες, μεταπτυχιακοί και υποψήφιοι διδάκτορες όχι μόνον του Πανεπιστημίου μας αλλά και από άλλα ελληνικά Πανεπιστήμια, όπως και από την Γερμανία, Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Ιαπωνία και Ηνωμένες Πολιτείες έχουν ως σήμερα ασκηθεί στο Καραμπουρνάκι, προσφέροντας συγχρόνως πολύτιμη βοήθεια στο έργο μας. Χωρίς τη συμμετοχή όλων αυτών η ανασκαφή μας ήταν αδύνατον να προχωρήσει. Από όσους εντάσσονται στην επισημονική ομάδα θα αναφέρω μόνον τα ονόματα των δύο άμεσων συνεργατών μου. Πρόκειται για τις διδακτόρισσες Ε. Μανακίδου και Δ. Τσιαφάκη.

73. Βλ. σχετικά Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 13), 253-254 και σημ. 39-40.

74. Για ευρήματα ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής από το Καραμπουρνάκι, βλ. π.χ. Τιβέριος, *ό.π.*, (σημ. 13), 249 και σημ. 15.

Ακόμη θα αναφερθώ ονομαστικά και στον υποψήφιο διδάκτορα Γ. Παπαζαφειρίου, στις ικανότητες του οποίου οφείλουμε τη συγκόλληση και αποκατάσταση ενός μεγάλου αριθμού αρχαίων αγγείων.

Ευχαριστίες οφείλουμε ακόμη στους εκάστοτε προϊσταμένους της ΙΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, όπως και στο υπόλοιπο επιστημονικό και τεχνικό προσωπικό του. Πάντοτε είχαμε την πρόθυμη βοήθεια τους με προεξάρχουσα την Ελ. Τρακοσοπούλου η οποία, μαζί με την Ε. Πουλάκη έχουν αναλάβει και την εκ μέρους της Εφορείας αρχαιολογική έρευνα της γύρω από τον αρχαίο οικισμό περιοχής.

Ως προς τους οικονομικούς υποστηρικτές του έργου μας μνημονεύω τον Οργανισμό Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης "Θεσσαλονίκη '97", για τα πρώτα χρόνια της παρουσίας μας στο Καραμπουρνάκι, το Υπουργείο Μακεδονίας Θράκης επί υπουργίας Φ. Πελτσάνικου και Ι. Μαγκριώτη, τον Δήμο Καλαμαριάς επί δημαρχίας Θ. Λαζαρίδη και Χ. Οικονομίδη και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ακόμη πρέπει να μνημονεύσω την IBM Hellas, την ΑΕΓΕΚ, την Εθνική Τράπεζα και κυρίως τον Κ. Αλεξόπουλο.